

Lauri Kann, *Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal* (Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023), 215 lk, ISBN: 978-9916-27-429-3.

19.12.2023 kl 16.15 kaitses Lauri Kann Tartu Ülikooli senati saalis ajaloo erialal doktoritööd “Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal” (“Revolutionary events with human casualties in Estonian towns in 1905”). Juhendaja: professor Tõnu-Andrus Tannberg. Oponent: professor Mart Kuldkepp (University College London).

Eesti ajaloolaste noorema põlvkonna seas on viimasel ajal elavnenud huvi Eesti iseseisvumisele eelnenud 20. sajandi alguskümnendite ning tolaeagsete eestlaste jaoks ühe keskseima poliitilise sündmuse, 1905. aasta revolutsioonikitse vastu. Esile võib tõsta hiljuti Tartu Ülikoolis edukalt kaitsitud Margo Roasto doktoritööd¹ ning 2023. aasta üliõpilaste teadustööde riiklikul konkursil humanitaarteaduste valdkonnas esikohaga premeeritud Robert Variku magistritööd.² Samasse ritta asetub ka Lauri Kanni doktoritöö 1905. aastal Eesti linnades aset leidnud vägivaldsete sündmuste kohta, mida ta kaitses edukalt 2023. aasta detsembris.

Lauri Kanni doktoritöö koosneb viiest artiklist ja katuspeatükist. Esimene artikkel käsitleb 1905. aastal Eesti linnades aset leidnud inimohvritega revolutsioonisündmuse üldisemalt, tuues ära asjassepuutuva statistika, analüüsides konkreetseid intsidente ja kõrvutades neid ka teiste Vene impeeriumi äärealadega, nagu Läti ja Poola. Teine artikkel keskendub omasuguste seas kõige tuntumale inimohvritega revolutsioonisündmusele 1905. aastal Eestis, 16. oktoobril toimunud tulistamisele Tallinna Uuel turul. Kolmas artikkel on laiem fookusega juhtumiuuring, käsitledes 1905. aasta erinevaid sündmusi Pärnu linnas. Kaks viimast artiklit on eeskätt võrdleva iseloomuga: neist esimeses vaadeldakse juhtumeid, kus sõdurid avasid rahvahulga vastu tule Riias, Tallinnas ja Minskis; teises võrreldakse 1905. aasta revolutsiooni ja eriti sellega seotud vägivalda Poolas ja Eestis.

Doktoritööd lugedes saab kiiresti selgeks, et autor on töö fookuseks valitud teemaga hästi kursis: uurimistulemused võtavad adekvaatselt arvesse varasemat uurimisseisu, põhinevad primaarallikate analüüsil ning järeldused on asjakohased ja kooskõlas esitatud uurimisküsimusega.

¹ Margo Roasto, *Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptatsioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023).

² Robert Varik, *Poliitilised tulevikuvisionid ja revolutsiooni mõtestamine Tartu ajalehtedes 1905. aastal: Postimehe, Uudiste ja Nordlivländische Zeitung analüüs* (magistratöö, Tartu Ülikool, 2023).

Töö katusepeatükis ilmneb ka autori hea orienteerumine toleaeagse Vene impeeriumi läänealadel aset leidnud 1905. aasta revolutsioonisündmustes laiemalt. Võib öelda, et erinevalt paljudest teisest artiklipõhistest dissertatsioonidest on katuspeatükil tõesti iseseisev väärtus. Mulle teada olevalt pole 1905. aastal Eestis aset leidnud vägivaldseid sündmusi naaberpiirkondades, nagu Läti, Leedu, Poola, Soome jm, toimunuga varem nii süstemaatiliselt kõrvutatud. Autor on ära teinud olulise töö, mis doktoritöö pealkirjas küll kahjuks selgesõnaliselt ei kajastu. Sellega seoses soovitan katusepeatüki avaldada ka rahvusvahelisele lugejaskonnale mõeldud ingliskeelse teaduspublikatsioonina.

Teine asjaolu, mida doktoritöö juures esile tõsta, on mulle väga sümpaatsed mikroajaloolised käsitlused Eesti ajaloo pöördelistest sündmustest. Sarnase lähenemise varasemad näited on Kaido Jaanson'i artikkel nn Volta koosolekust, mis toimus enne tööliissalkade liikumist maale mõisaid põletama³ ja Ago Pajuri käsitlused iseseisvusmanifesti sünnist, kus samuti jälgitakse sündmuste käiku tunniajase täpsusega.⁴ Lauri Kanni artikkel tulistamisest Tallinna Uuel turul asetub samasse ritta. Ühtlasi võiks mõelda, millised pöördelised hetked Eesti ajaloos vajavad veel sarnast käsitlemist.

Väitekirjast koordub välja teisigi teemasid, millel on edasist uurimisperspektiivi. Huvitav oleks erinevate erandjuhtumite põhjalikum käsitlemine, et paremini mõista, mis siis ikkagi oli tavaline ja tüüpiline. Näiteks vastandab autor vägivalda toimepanijatena eeskätt sotsialiste ja riigivõimu (lk 9), mis fookusena on küll igati õigustatud, kuid huvitav oleks mõelda sellegi üle, milline roll võis seejuures olla ka baltisakslasel, tsaaritruudel Vene kodanikuliikumisel ja (kõige enam) sotsialistlikest ideedest puutumata proletariaadil, kes kasutas 1905. aasta sündmusi võimalusena protesteerida oma kehva palga ja väljakannatamatute töötingimuste vastu. Samuti kirjutab autor (lk 77), et vene Sotsialistide-Revolutsionääride partei mõju Eestis oli 1905. aastal olematu või väga vähene, lisades küll seejuures allmärguses, et üks Pärnus tegutsenud revolutsionäär oli ennast nimetanud esseeriks. Kas seisukoht, et esseeridel ei olnud Eestis mõju, võib tuleneda sellest, et teemat pole piisavalt uuritud?

Mõni kommentaar ka töös esitatud peamiste väidete kohta. Järeldusega, et protesteerivate rahvamasside suunas tule avamine aitas kaasa vägivalda eskaleerumisele (vt nt lk 187), on raske mitte nõustuda ning näiteid selle

³ Kaido Jaanson, "Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri õhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku", *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri*, 4 (2005), 35–51.

⁴ Vt nt Ago Pajuri, "Iseseisvusmanifesti sünd", *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 2 (2003), 27–43.

kohta leidub palju. Seejuures peaks siiski kirjeldama selgesõnalisemalt käepäraseid ressursse, millega riigivõim vägivalda teostas. Vene-Jaapani sõja ajal, mil regulaarväed sõdisid, ei õnnestunud massivägivallaga inimesi kuulekusele ehmatada. Vastupidi, konflikt riigivõimu ja ülestõusnute vahel muutus sellest ainult teravamaks. Küll aga oli masside rahustamine vägivallaga võimalik hiljem karistussalkade perioodil. Kui Verise pühapäeva või Uue turu sündmused oleksid aset leidnud näiteks 1906. aasta jaanuaris, oleksid nende tagajärjed kujunenud ilmselt teiselaadseks.

Samuti on oluline tõstatada ülestõusnute käsutuses olnud ressursside küsimus, mida töös on ka tehtud. Ühe põhjusena, miks oli Eestis inimohvritega vägivalda pigem vähe (vt nt I artikkel lk 405), toob autor välja sotsialistlike võitlusgruppide organiseerimatuse ja relvade puuduse. Oluliselt rohkem sotsialistlikku vägivalda näinud Lätist rääkides juhib autor tähelepanu sealsele tugevale parteiorganisatsioonile, mis viis isegi lahinguteni Vene regulaarvägedega. Sellega seoses võiks küsida, kust said lätlased oma relvad. Kui Eestis oleks olnud relvadele parem juurdepääs, kas partei vähene organiseeritus oleks kujunenud siiski komistuskiviks? Minu arvates tuleks relvade kättesaadavust Eestis ja Lätis veel eraldi uurida.

Dokoritöös võrreldakse Eestit teiste lähipiirkondadega, selgitades nii erinevuste põhjuseid, kui tuues välja paralleele. Viimaste osas oleks huvitav lähemalt uurida, kuivõrd neid saab pidada ainult n-ö tüpoloogilisteks sarnasusteks, mis tulenesid samalaadsetest oludest või oli tegemist ka mingit laadi üksteiselt õppimise ning isegi aktsioonide otsese koordineerimisega. Eriti Eestist ja Lätist rääkides on teada, kuidas eesti revolutsionäärid ähvardasid baltisakslasi ja ametivõime “läti keele rääkimisega”. Tartus tegutses mingil perioodil läti terroristide salgake ja nagu autor ise on töös välja toonud, kavatses Pärnu linna 1905. aasta detsembris rünnata lätlaste võitlussalk koostöös eestlastega (vt III artikkel lk 53).

Teine ja võib-olla ka olulisem tähendus otsekontaktide kõrval võis olla kontaktidel vene seltsimeeste kaudu. Kahtlemata suurendati sotsiaaldemokraatide ja eriti enamlaste rolli revolutsioonisündmustes nõukogude ajal mõõdutundetult (vt lk 45), kuid eesti nn sotsiaaldemokraatidel-tsentralistidel olid vastavad kontaktid mingil määral siiski täiesti olemas. Kuivõrd olulist rolli võis nende kontaktide olemasolu – või vastupidi, ka nende vähesus ja nõrkus – mängida vägivalla kasutamise seisukohalt?

Väitekirja peamine järeldus (lk 187), et Eestis esines väga vähe ülestõusnute toime pandud vägivalda ja praktiliselt kogu inimohvritega lõppenud vägivallaga olid seotud riigivõimu esindajad, pole eriti üllatav. Ilmselt ei ole selles faktis olnud eriti palju kahtlejaid – vahest vaid tsaariaegse riigivõimu esindajad ning nende baltisakslastest toetajad. Ka need teadlased,

kes esmapilgul vastupidist väidavad (I artikkel lk 405), tunduvad seda tegevat eeskätt selletõttu, et nad on Eesti ja Läti Balti kubermangudena n-ö ühte patta pannud.

Kokkuvõttes võib autorit tunnustada huvitava töö eest ja eraldi esile tõsta käsitletava valdkonna olulisust. Nagu töös ka korduvalt mainitakse, on 1905. aasta ebaõnnestunud revolutsioonikatse näol tegemist Eesti ajaloos kahtlemata väga olulise, kuid siiski mingil määral unustatud ja varju jäänud episoodiga. Kuigi toonaste sündmuste kohta on säilinud märkimisväärset hulgal materjale ja ulatuslik memuaristika, on 1905. aasta deideologiseeritud ja arvestataval teaduslikul tasemel uurimine Eestis siiski veel üsna algusjärgus. Seega on väga rõõmustav, et neile teemadele on viimasel ajal rohkem tähelepanu osutatud.

MART KULDKEPP